

„ZA KRALJA IN DOMOVINO!“¹: ČETNICI NA PRIMORSKOJ U DRUGOM SVETSKOM RATU*

Dr Bojan Dimitrijević**

Dr Renato Podbersič***

APSTRAKT: Članak daje pregled pokušaja stvaranja jedinica Jugoslovenske vojske u otadžbini na prostoru Primorske Slovenije u periodu posle kapitulacije Italije u jesen 1943. kao i tokom 1944. godine. Ova oblast bila je od kraja Prvog svetskog rata u okviru Italije, a od njene kapitulacije u Drugom svetskom ratu, u septembru 1943. godine, stavljena je pod nemačku okupacionu upravu. Na ovom prostoru, postojao je jak partizanski pokret kao i jedinice Slovenskog domobranstva. Pored njih, kao pokret otpora stvara se vojna i obaveštajna organizacija verna Kraljevini Jugoslaviji. Najviše aktivnosti na stvaranju ove organizacije, odigrale su se u 1944. godini. Njena organizacija je nazivana od protivnika: „pokret DM“, „četnici“ ili „plava garda“. U radu su korišćeni arhivski fondovi Arhiva Slovenije u Ljubljani, Vojnog arhiva u Beogradu, literatura kao i usmeni izvori koje je jedan od autora prikupio.

KLJUČNE REČI: Drugi svetski rat, Operativna zona Jadransko primorje, Primorska Slovenija, Jugoslovenska vojska u otadžbini, Slovensko domobranstvo, partizani, Gorica, Panovac

Primorska Slovenija je od Rapalskog ugovora 1920. godine bila međunarodno priznata teritorija Kraljevine Italije. Italijanska država je od dolaska njene administracije u Primorsku sprovodila sveobuhvatnu politiku sa stavom da je dobila ovu teritoriju u trajni posed. Za ovu, za Slovence okupiranu teritoriju, ustalio se naziv

¹ Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (dalje: ARS), AS 1931, ZA 502-1, 218. Prema Dnevnoj naredbi šefa Državne obaveštajne službe za dan 20. jun 1944. godine, „Za sva zvanična dokumenta, naredbe, dosijee i sl. uvodi se jednoobrazan završni slogan „Za kralja in Domovino!“, što bi od sada trebalo da koriste pokrajinske kneževine i regionalni forumi.“

* Članak je rezultat bilateralnog projekta između Instituta za savremenu istoriju iz Beograda i Študijskog centra za narodno spravo iz Ljubljane, pod nazivom „Slovenija i Srbija u Jugoslaviji 1945–1991: svakodnevnica između represije i opozicione politike“, koji je trajao u periodu od 2020. do 2022. godine.

** Naučni savetnik, Institut za savremenu istoriju, Beograd, Republika Srbija
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1919-2279>, E-mail: bojands1@gmail.com

*** Naučni saradnik, Študijski centar za narodno spravo, Ljubljana, Republika Slovenija
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0453-6100>, E-mail: renato.podbersic@scnr.si

Julijanska krajina (ital. Venezia Giulia).² Slovenci su živeli kompaktno, uglavnom istočno od linije podele koja je vekovima išla između Krasa i Furlanske nizije. Najveći gradovi u ovoj oblasti (Gorica i Trst) bili su etnički izmešani, ali sa italijanskom većinom. Istra je takođe bila etnički mešovita, a primorski gradovi u današnjoj slovenskoj Istri (Koper, Portorož, Izola i Piran), bili su pretežno italijanski. Italijanski nacionalizam, koji je bio jak i pre Prvog svetskog rata, posebno među italijanskom manjinom u Austrougarskoj, posebno se razbuktao u odnosu na Slovence nakon što su fašisti preuzeli vlast u Italiji u jesen 1922. godine. Oni su ubrzo uništili organizaciju slovenačke narodne zajednice u Primorskoj, pa se borba za nacionalnu egzistenciju na dalje odvijala u ilegali do vremena Drugog svetskog rata.³

Posle napada sila Osovine na tadašnju Kraljevinu Jugoslaviju i njenog vojničkog sloma u aprilu 1941, teritorija tadašnje Dravske banovine, podeljena je na više delova: od Italijana okupiran zapadni deo poznat sad kao Ljubljanska zona, od Trećeg rajha istočni deo Štajerska i Gorenjska – koji je anektiran i okupiran, i sasvim na severoistoku Prekmurje, koje su prisvojili Mađari.⁴ U Primorskoj Sloveniji nije bilo promena, s obzirom na to da je to bila državna teritorija Italije. Međutim, sada se dobar deo slovenačkog etničkog prostora našao pod italijanskim okupatorom, iako u različitim administrativnim okvirima. Ova okolnost će u mnogome uticati na pokret otpora tokom Drugog svetskog rata, a posebno na jačanje osećaja Primorskih Slovenaca da je rat doneo mogućnost njihovog oslobođanja od italijanske vlasti i uključuje sa ostalim Slovencima u zajedničku državu Jugoslaviju.

Situacija u Primorskoj tokom Drugog svetskog rata diktirala je najviši stepen privrženosti borbi protiv italijanskog fašizma, pa je bilo očekivano da bi se Slovenci – Primorci priključili svakoj političko-vojnoj ideji koja se borila protiv italijanskog režima. U periodu između dva svetska rata, među Slovencima na Primorskoj su se oblikovale tri glavne političke grupacije koje su činile nekakav politički prostor, i to liberalno-nacionalistička grupa, koja je svoj otpor fašizmu dokazala kroz delovanje tajne organizacije TIGR, zatim hrišćansko-socijalna, koja je bilo usko povezano sa strukturom slovenačkog sveštenstva, iako su stalno bili pod nadzorom fašističkog režima. Konačno tu je bio i mali broj komunista u okviru ilegalne Komunističke partije Italije, koja je tokom rata organizovala i predvodila narodnooslobodilački otpor, ali u okviru Komunističke partije Slovenije.⁵ Pojava i aktivnost od komunista vođene organizacije Osvobodilna fronta (OF) je bila je na tom području prva, pa je na neki način, time i uspeh bio zagarantovan. Ipak, partizanski pokret u Primorskoj, i organizaciono i vojno, otpočeo je kasnije nego u Ljubljanskoj zoni. Partizansku

² Slovenački naziv Julijska krajina uveo je dr Josip Vilfan 1921. godine.

³ Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*, (Ljubljana: Nova revija, 2001); Lavo Čermelj, *Med prvim in drugim tržaškim procesom*, (Ljubljana: Slovenska matica, 1972); Milica Kacin Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi*, (Koper: Založba Lipa, 1990); Rudolf Klinec, *Primorska duhovščina pod fašizmom*, (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1979); Milica Kacin Wohinz, Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu 1920–1941*, (Ljubljana: Slovenska matica, 2008).

⁴ Više o tome: Marko B. Miletić, „Dravska banovina u Aprilskom ratu 1941. godine“, *Prispevki za novejšo zgodovino*, br. 2 (2018), 85–109.

⁵ E. Pelikan, *n. d.*, 209–361; Rudolf Klinec, *Primorska duhovščina pod fašizmom*, (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1979).

(ne)aktivnost ilustruje podatak da do kraja marta 1942. nije bilo žrtava među Italijanima u Primorskoj.⁶

Na slovenačkoj političkoj sceni, posle okupacije Kraljevine Jugoslavije, manjinska „Kraljeva skupina“ se tada zbližila sa Slovenačkom ljudskom (narodnom) strankom i priznala antikomunističku Slovensku zavezu (Slovenački savez) u Ljubljani, a od 1942. godine prilično glasno upozoravala na opasnost od komunističke revolucije, koja se krila iza „narodno-oslobodilačke borbe“ koju su predvodili komunisti. Takođe, Besednjakova grupa, poznata kao „Goriška sredina“ bila je prilično skeptična prema narodnom ustanku i komunističkom pokretu.⁷ U proleće 1941. ta grupa „Sredinci“ osnovala je Izvršni odbor primorskih Slovenaca i Hrvata u Italiji, koji je u uključio i vođe katoličkog tabora. Ovaj deo hrišćanskih socijalista tražice mogućnosti saradnje sa Osvobodilnom frontom. Ideologa „Sredine“ predstavljao je dr Ivo Juvančič,⁸ tada sveštenik i profesor u Gorici. Katolička zajednica je od samog početka zauzela stav nenapadanja na OF, jer je tu organizaciju smatrala izrazom želje Primorskih Slovenaca da se oslobode od italijanskog fašizma. „Sredina“ je osudila i ponašanje ljubljanskih krugova okupljenih u Slovenačkoj zavezi, ali i saradnju sa italijanskim okupatorom. Komunistička partija Slovenije, koja je u aktivnostima „Sredine“ prepoznala njen narodno-odbrambeni rad, ugled u narodu i intelektualni potencijal, trudila se da njeni predstavnici na Primorskoj uđu u pokrajinski narodno-oslobodilački odbor, ali ih je dr Juvančič odbio. Katolička sredina je tako nastavila da održava vezu sa partizanima u smislu zajedničke borbe, ali njeni predstavnici nisu smeli da prihvataju funkcije i odgovorne zadatke u okviru Osvobodilne fronte.⁹

Ratni, gerilski izdanak Jugoslovenske vojske u okupiranoj Kraljevini Jugoslaviji predstavlja samonikla organizacija *Vojno-četnički odredi Jugoslovenske vojske*, od 1942: *Jugoslovenska vojska u otadžbini*. Prema sedištu prvog štaba na visoravni Ravna gora, obroncima planine Suvobor, na razmeđu valjevskog i takovskog kraja, pokret je dobio i ime Ravnogorski pokret. Ravnogorska organizacija imala je veliki broj požrtvovanih pristalica među Slovencima. Sam njen komandant general Dragoljub Mihailović je posebnu bliskost osećao prema Slovencima, jer je skoro četiri predratne godine proveo na dužnostima u Dravskoj banovini. „Uspomene i prijateljstva koja je iz Slovenije poneo, ostala su mu urezana u srcu.“ Jedan broj aktivnih oficira – Slovenaca (Karlo Novak, Ivan Fregl, Rudolf Perhinek, Jože Pevec, Stanislav Stojan, Leon Pipan i drugi) imao je istaknutu ulogu od početka organizovanja JVuO,

⁶ Tone Ferenc, *Primorska pred useljusko ustajo 1943: Južnoprimerški odred in Gregorčičeva brigada*, (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1983), 16; Renato Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945*, (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011), 29–30.

⁷ Engelbert Besednjak (1894–1948), primorski političar i publicista. U periodu od 1924. do 1929. poslanik u rimskom parlamentu. Od 1930. godine, u Beču u vodstvu Kongresa evropskih narodnih manjina. Tokom Drugog svetskog rata je živeo u Beogradu.

⁸ Ivo Juvančič (1899–1985), sveštenik i profesor male bogoslovije u Goriškoj. Za vreme rata profesor i prorektor bogoslovije. Posle rata napustio je sveštenstvo. Radio je u raznim kulturnim ustanovama u Ljubljani.

⁹ Bojan Godeša, *Kdor ni z nami je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995), 364–365; Boris Mlakar, „Goriška sredina“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997), 326–327; Mira Cencič, *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne*, (Ljubljana: Slovenska matica, 2011), 47–51, 127–137.

dok su drugi bili posebno angažovani u sistemu radio-veze, obaveštajnom radu i na druge načine.¹⁰ Aktivni oficiri Slovenci su se smatrali vojnicima Kraljevine Jugoslavije i nisu se identifikovali sa „četnicima“. Ipak, termin „četnici“ ostao je ukorenjen u narodu i postao je simbol prepoznavanja JVuO, pa i u Sloveniji. Međutim, na prostoru te jugoslovenske pokrajine, partizani su Mihailovićeve pristalice nazivali „plavi“ ili „plava garda“, a što je bila razlika od termina „bele garde“ kojim su nazivani pripadnici Slovenskog domobranstva.¹¹

Rad JVuO u Sloveniji – Dravskoj banovini može se podeliti u dve faze. U prvoj fazi (1942–1943) je komandovao major Karlo – Karel Novak. U drugoj fazi (1944–1945) general Ivan Prezelj – Andrej.

Pod izuzetno teškim uslovima, nekoliko Mihailovićevih odreda postojalo je i u okupiranoj Sloveniji. Po povratku iz Srbije krajem 1941. komandu nad tim odredima preuzeo je major Novak, Mihailovićev delegat za Sloveniju. U političkom smislu on se oslonio na koaliciju Slovenska zaveza, koja je bila na stanovištu da nijedna politička stranka u okupiranoj Sloveniji ne može imati posebne oružane formacije, a ako ih ima mora ih staviti pod komandu Jugoslovenske vojske u otadžbini. Međutim, ova politička grupacija je proklamovala striktnu neaktivnost do trenutka pojave Saveznika, dok je trebalo boriti se protiv komunista svim sredstvima. Ovakvim stavom ona je dozvolila da je pretekne od komunista vođena Osvobodilna fronta i preuzme primat u pokretu otpora okupatoru.¹²

Organizacija Mihailovićevih snaga u Sloveniji tekla je kroz stvaranje nekoliko ilegalnih odreda, a zatim i preko organizacije jedinice – Slovenske legije, a posebno „Seoskih straža“ (Vaških straža) koje su formirane za zaštitu od partizanskih upada i likvidacija, kao i potonjih okupatorskih represalija. Slab i spor razvoj tih jedinica je bio opterećen sa više problema: nedostatkom aktivnih oficira koji su bili većinom u zarobljeništvu, slabošću glavnog organizatora majora Novaka, međusobnim političkim podelama u slovenačkoj političkoj sferi, razlikama između koncepta slovenačke i jugoslovenske orijentacije naoružanih grupa, represalijama koje su sprovodili italijanski i nemački okupator, a verovatno najviše komunističkom akcijom koja je bila izuzetno oštra i ubitačna, i nije ostavljala nade Mihailovićevim borcima ako bi od ovih bili zarobljeni.

U jesen 1942. i na području od Nemaca okupirane Štajerske nastaje jedan četnički odred u Slovenskim Goricama, kojim je komandovao Jože Melaher – Zmagoslav. Ta jedinica je ostala aktivna i sa protivokupatorskom delatnošću do kraja rata, u maju 1945.¹³ Najveći razvoj Novakova organizacija dostigla je u avgustu 1943, kada je pored glavnog štaba u Ljubljani imala i četiri odreda (Dolenjski, Gorenjski, Ljubljanski i Primorski) kao i više radio-stanica, koje su bile u obaveštajnoj funkciji.¹⁴ Međutim, partizanske snage su u vremenu posle italijanske kapitulacije,

¹⁰ Slobodan Kljakić, Marijan F. Kranjc, *Slovenački četnici*, (Beograd: Filip Višnjić, 2006), 51–136.

¹¹ Tamara Greisser-Pečar, *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945*, (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007), 223.

¹² S. Kljakić, M. F. Kranjc, *n. d.*, 57–61.

¹³ Pavle Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*, (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998), 43–48; Marijan F. Kranjc, Slobodan Kljakić, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*, (Maribor: Pro-Andy, 2006), 10–29; T. Greisser -Pečar, *n. d.*, 249.

¹⁴ S. Kljakić, M. F. Kranjc, *n. d.*, 100–101.

uspele da najveći deo ovih odreda unište. Posle pojedinih sukoba sa Mihailovićevim borcima, partizani nisu štedeli zarobljenike i sve su ih likvidirali.¹⁵

Kapitulacija Italije 8. septembra 1943. godine dovela je do značajne novosti. Delovi italijanske teritorije, među njima i Primorska Slovenija, bili su odmah okupirani od nemačke vojske i potom stavljeni u nadležnost nemačke administracije. Primorska se tako našla u okviru Operativne zone Jadransko primorje/priobalje (Operationszone Adriatisches Küstenland – OZAK), formirane u drugoj polovini septembra 1943, koja je obuhvatala pored Primorske i Istru i deo Kvarnera, kao i deo koji je činila teritorija Kraljevine Jugoslavije, okupirana 1941. od Italijana poznata kao Ljubljanska zona.

Jugoslovenska vojska u otadžbini (Jugoslovenska vojska v domovini – JVVd) odnosno „plava garda“ kako su je nazivali komunistički izvori, pojavila se na Primorskoj posle kapitulacije Italije u septembru 1943. Kako se uočava, oni se pojavljuju kasnije nego slovenački domobranici, koje će na ovom terenu nositi ime *Slovenski narodni varnosni zbor* (SNVZ) i koji je formiran krajem novembra 1943. Komandant je bio pukovnik Anton Kokalj.¹⁶

Praksa slovenskog domobranstva koji su se nalazili u službi nemačkih okupatora, iako su bili nacionalno slovenski i antiitalijanski raspoloženi, stvorila je mogućnost za eventualni rast broja simpatizera Mihailovićeve, odnosno kraljeve, jugoslovenske vojske.

Interesantno je da su meštani prve borbe protiv Italijana u Primorskoj zvali „Četaši“ ili „Četnici“, pa su tako i italijanske vlasti u početku nazivale pripadnike partizanskog pokreta. Obični primorski dečaci koji su se odupirali fašističkom ugnjetavanju doživljavali su u početku srpske četnike kao simbol pobune i nade u ujedinjenje sa svojom maticom Jugoslavijom. Naime, kada se saznalo za generala Dragoljuba Dražu Mihailovića, glavnokomandujućeg Jugoslovenske vojske u otadžbini, koji je u Srbiji okupljao dobrovoljce za pobunu protiv okupatora, doći će i do svojevrstnog mešanja pojmova u prepoznavanju organizacija. Kako se priseća Franc Možina iz Vipavske doline: „Uvek smo podržavali partizane u našoj kući, ali smo bili protiv komunizma. Koliko se sećam, otpor Italijanima se u početku nazivao četnicima, tako su ljudi tada zvali četnike. Znali smo da je njihov komandant general Mihailović.“¹⁷ Neuki ljudi su dugo mešali pojmove, tako da su čak i krajem 1943. godine u mnogim mestima Primorske partizane nazivali četnicima. Po zemlji se proneo glas da su šume pune buntovnika ili „četnika“. Vest je čak u tom obliku preneo i BBC radio iz Londona. Sa druge strane, mnogi su u Osvobodilnoj fronti videli rešenje slovenačkog nacionalnog pitanja, ali nisu znali da su tu organizaciju predvode komunisti. Tako će Osvobodilna fronta pod rukovodstvom Komunističke partije Slovenije privući mnoge Primorce u oružanu borbu protiv italijanskog fašizma, a kasnije i nemačkog nacizma, sve pod parolom nacionalnog oslobođenja.¹⁸

U ovom periodu dve važne političke grupe u Goriškoj nisu se odlučile na opštenarodni otpor pod vođstvom Osvobodilne fronte i krenule su svojim putem:

¹⁵ T. Greisser Pečar, *n. d.*, 238–239.

¹⁶ Detaljnije u: Boris Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem 1943–1945* (Ljubljana: Založba Borec, 1982).

¹⁷ Intervju jednog od autora (Renato Podbersič) sa Francem Možinom, 7. april 2011. u Dobravljama.

¹⁸ Alojzij Novak, *Črniška kronika*, (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1992), 50; R. Podbersič, *n. d.*, 147.

antikomunistička struja, koja je bila vezana za Slovenačku zavezu u Ljubljani, i „Sredina“ koja je još čekala kome će se pridružiti. Obe struje su videle legitimnog sagovornika u jugoslovenskoj kraljevskoj Vladi u Londonu. Deo političara je početkom 1944. osnovao Nacionalni odbor za Primorsku, sa predstavnicima tršćanske, goričanske i istarske oblasti. Ove ličnosti su razvile posebnu aktivnost. Ipak, i pored širenja mreže i propagande, konstatovano da je većina slovenačke inteligencije u Trstu mahom za, od komunista vođenu, Osvobodilnu frontu.¹⁹

Prethodnica stvaranja nekakve vojne ilegale, bilo je stvaranje obaveštajne strukture – Državne obaveštajne službe (DOS). Stvaranjem strukture DOS na Primorskoj, započelo je u decembru 1943. Ona je vezana za dolazak dr Jazbeca i Živeca – Žiberne, koji su stigli na područje Primorske, tačnije u Goricu, sa zadatkom da organizuju obaveštajnu službu, kao i jedinice ilegalne JVuO. Ubrzo je tu stiglo još nekoliko lica, sa kojima su uspostavljene veze prema Trstu, a potom i preko teritorije Primorske. Njena teritorija je podeljena na tri oblasti: Goriško, Tržaško-kraško i Istarsko područje. Svako od ova tri područja je imalo svoje rukovodioce i po nekoliko obaveštajaca na terenu. Najviše ih je imalo na prostoru Goriške, gde je broj obaveštajca dosegao čak 23. Njima je rukovodio potporučnik-železničar France Sušnik. Posle rata nove vlasti procenile da je broj obaveštajaca DOS bio najveći na Goriškoj, zahvaljujući oslonu na sveštenike i članove klerikalne stranke. Na Tržaško-kraškom području je organizaciju vodio penzionisani žandarmerijski major Ivan Šinkovec, koji je do početka rata bio na službi u Beogradu. Istarski odsek vodio je profesor Slavko Vitasovič koji je delovao pod pseudonimom Trinajstič. U toku postojanja ove mreže, glavni objekti obaveštajnog rada bili su sledećim redom: nemački okupator, ostaci italijanskih vlasti, slovenačko Domobranstvo i tek na kraju partizani. Davane su i procene aktivnosti rada malobrojnih jedinica JV na ovom prostoru. Sa Domobranstvom (SNVZ) je ipak ostvarivana tajna saradnja i delovalo se kroz njihove strukture. Slično kako su činile jedinice ili obaveštajni organi JVuO u Srbiji kroz organe Srpske vlade generala Nedića. Ostvarivana je veza i sa agenturom britanskog Intelidžens servisa. Lička četnička grupacija Dobrosava Jevđevića, koja je delovala u široj okolini Rijeke, razvila je sopstvenu obaveštajnu službu koja je svojim vezama i radom dosegala do Ilirske Bistrice, Rijeke i Trsta. Ona je imala nekoliko istaknutih obaveštajaca. Sa njima je DOS u Primorskoj ostvarivao direktnu saradnju, gde god su bili u dodiru. Uočava se da je detaljnija analiza ličnosti i rada ove strukture bila je predmet rada OZN-e posle rata.²⁰

Pre kapitulacije Italije, Karlo Novak je formirao Primorski odred, jačine do 50 boraca, sa zadatkom da deluje prema Primorskoj. Nema podataka o tačnom ili makar približnom datumu njegovog formiranja. Odred je boravio kod vrha Sveta Tri Kralja (danas u opštini Logatec) na pravcu prema Idriji i severnoj Primorskoj. Odred je kako navodi Novak posle rata u svom izveštaju „imao više sukoba sa Italijanima“. Prema drugom izveštaju, ovim odredom je komandovao izvesni poručnik Gotić.²¹ Već u prvoj polovini marta 1943. major Novak je organizovao višednevni

¹⁹ ARS, AS 1931, ZA 502-1, 33-36.

²⁰ ARS, ZA 502-1, 20–31.

²¹ S. Kljakić, M. F. Kranjc, *n. d.*, 100, 161.

pohod grupe četnika na istočnu Primorsku oko Idrije, koji je imao uglavnom propagandne svrhe.²² Istoričarka Tamara Preisser Pečar navodi da je upravo taj Primorski odred kasnije nosio ime Soški odred.²³

Komanda Jugoslovenske vojske u Sloveniji poslala je tokom prve polovine 1944. godine na Primorsku grupu oficira da organizuju vojne snage na tom prostoru. „Šef“ grupe je bio major Đoko Vujošević, a određeni rukovodioci za tri primorske oblasti bili su kapetan Nikola Vujošević (istarska oblast), kapetan Strmičanin (tršćanska oblast) i poručnik Debevc (goriška oblast).²⁴ Više detalja o „četnicima na Primorskoj“ dao je u saslušanju istražnim organima OZN-e posle dolaska iz logora u Dahau, u leto 1945, njihov komandant major Đoko Vujošević.²⁵ On je rat 1941. dočekao u činu majora na dužnosti komandanta bataljona u Vrhnici, a i ranije je bio na dužnostima u Dravskoj banovini (Sloveniji), u sastavu 40. pešadijskog puka u Ljubljani. Po dolasku iz italijanskog zarobljeništva, posle kapitulacije Italije u jesen 1943, pristupio je Mihailovićevoj organizaciji. Početkom (januara) 1944. godine je prema sporazumu između majora Karla Novaka i vojvode Dobrosava Jevđevića formiran „ilegalni odred za severni deo Primorske“. Za komandanta odreda je postavljen major Vujošević sa zadatkom da mobiliše vojsku među stanovništvom za „Kraljevu vojsku.“²⁶

Major Vujošević je opisao da je od januara 1944. bio komandant ilegalne jedinice JVuO na Primorskoj. On je objasnio svoje ciljeve kao borbu protiv okupatora, zatim da nije želeo da vodi nikakvu politiku, ni liberalnu ni klerikalnu, da se zalagao za slobodu u okviru Jugoslavije, da nekakvog govora o komunističkoj partiji nije bilo, jer se smatralo da je Osvobodilna fronta ta za koju se narod u većini izjasnio kao forma borbe protiv okupatora. Zanimljivo je da on navodi da je „tajno želeo“ da se kasnije udruži sa „Titovom vojskom,“ što može biti posledica okolnosti da je ispitivan u OZN-i i da nije znao kakvom osudom će biti osuđen. Pošto je preuzeo dužnost komandanta, major Vujošević je putovao do Trsta, Gorice, odnosno Ljubljane i Vrhnike, prikupljajući pristalice i ljudstvo, novčana sredstva i komunicirajući sa komandantom JVuO u Sloveniji, majorom Novakom kao i drugim relevantnim ličnostima iz političkog života. On je naveo da je zajedno sa dr Slavekom štampao propagandne letke potpisane kao „Komanda jugoslovenske vojske za Primorsku,“ i koji su sadržajem bili usmereni protiv Slovenskog domobranstva na Primorskoj (SNVZ), celog Slovenskog domobranstva, ali i četnika Dobrosava Jevđevića.

²² Tone Ferenc, *Dies irae – četnici, vaški stražari in njihova usoda jeseni 1943*, (Ljubljana: Modrijan, 2002), 15–18.

²³ T. Greisser-Pečar, *n. d.*, 230.

²⁴ ARS, AS 1931, ZA 502-1, 36.

²⁵ Major Đoko Vujošević, rođen 1900. u Podgorici, u službi Srpske vojske kao dobrovoljac od 1918. godine, potom u Jugoslovenskoj vojsci završio Pešadijsku podoficirsku školu. Službovao u Kraljevom gardi, a od 1926. u 40. pešadijskom puku u Ljubljani, zatim u 52. pešadijskom puku, 1. planinskog puku, Štabu utvrđivanja i posadnim jedinicama, da bi Drugi svetski rat u aprilu 1941. dočekao kao komandant jurišnog bataljona 3. posadnog puka u Vrhnici. Potom je bio u italijanskom ratnom zarobljeništvu. U jesen 1943. odbio je da se pridruži Slovenskom domobranstvu i pristupio ilegalnog organizaciji JVuO. Posle završetka Drugog svetskog rata, Vujošević se vratio kući i porodici u Vrhnici. Međutim, bio je uhapšen, ispitivan i od strane novih komunističkih vlasti osuđen na deset godina zatvora zbog „izdaje“. Posle pet godina robije, 1951. godine bio je pušten na slobodu, ali je i tada davao dopunske izjave na isleđenju kojem je bio podvrgnut.

²⁶ ARS, AS 1931, ZA 502-5, 3-4.

Radio-stanice za komunikaciju sa višim komandama JVuO na Primorskoj nije bilo. Major Vujošević je naveo da je sa Ljubljanom održavana kurirska veza. Major Kralj je bio glavni poverenik za obaveštajnu službu na Primorskoj baziran u Trstu.²⁷ Vujošević je naveo da je podnosio izveštaje Komandi Slovenije o vojničkoj i organizacijskoj strani pokreta u Primorskoj, a Kralj o obaveštajnoj službi. On ga u tom delu svog iskaza nazivao svojim načelnikom štaba.²⁸

Major Vujošević i naznačeni komandanti su stupili u kontakt sa regionalnim odborima gde je trebalo da predstavljaju nekakve vojne referente. Ovi oficiri su imali zadatak da ustanove mogućnosti za formiranje četničkih jedinica na terenu Primorske i pronalaženje ljudstva za njihovu popunu. Ideja je bila da ti odredi budu potpuno ilegalni, ali i dovoljno jaki da se odbrane od partizanskih snaga.²⁹ Vujošević navodi da se povezao sa predstavnicima odbora Slovenske zveze za Primorsku (profesor Krošelj, dr Ivo Juvančič i Jože Rustja). Preko ovih veza je organizovao finansiranje, ali i obaveštajni „puktovi“ preko glavnog obaveštajnog poverenika, majora Kralja u Gorici.³⁰

Major Vujošević je po hapšenju leta 1945. godine dao detaljan iskaz i naveo lica sa kojima se susretao u toku rukovođenja ravnogorskom organizacijom na Primorskoj. Iz tih iskaza se vidi problematičnost pojedinaca i isprepletanost odnosa sa Domobranstvom ili nemačkim okupatorom.³¹ Dao je i komentar za civilnu, odnosno političku strukturu na koju je računao u svom radu: „Računali smo, kao na naše ljude u Trstu, na nekog bivšeg aktivnog kapetana, imena se ne mogu setiti, a u Gorici na nekog poručnika, koji je brzo odatle uklonjen.“ Vujošević je istakao da su u okviru Komande zapadne Slovenije postojala tri narodna odbora: gorički – za severni sektor, tržaško-kraški ili srednji sektor i istarski ili južni sektor. Naveo je i imena članova u tim odborima. Dao je i pregled lica u Glavnom narodnom odboru u Trstu. „I tada sam bio ubeđen i danas sam ubeđen, da su bili protiv fašizma, te za Jugoslaviju i njenu slobodu i dušom i telom“.³²

²⁷ ARS, ZA 502-5, 6-10. U dokumentima Državne obaveštajne službe DOS, kao poverenik za Primorsku, pod imenom Kralj pominje se lice pod imenom Ivan Šinkovec, Isto, ZA 502-1, 128.

²⁸ ARS, ZA 502-1, 42.

²⁹ ARS, ZA 502-1, 36.

³⁰ ARS, ZA 502-5, 3-4.

³¹ Isto, 12, 13. Na bazi ovih izjava OZN-a je za Sloveniju identifikovala JVuO u okviru Komande Zapadne Slovenije. Njeni komandanti su bili Mihajlo Duduković, a potom Đoko Vujošević. Članovi komande su bili dr Ivo Ivančič, dr Anton Kacin, Božo Milanović, inženjer Josip Rustja, dr Sl. Slavek, Peter Vojnović. Goriški sektor je bio pod komandom Debevca, potom Mihajla Dudukovića. Članovi te komande su bili dr Ivo Ivančič, dr Anton Kacin, dr Jože Kogej, inženjer Josip Rustja i izvesni Komjanc. Komandant Tržaškog sektora bio je Avgustinčič, članovi komande dr B. Agnelatto, Andr. Gabrovšek, dr E. Zajzbec i dr Sl. Slavek. Komandant Istarskog sektora bio je Nikola Vujošević, članovi komande Božo Milanović i tri neidentifikovana lica. U sastavu Soškog odreda je identifikovan sledeći niz lica: komandanti Debevc, Duduković, Ivanišević, Vujošević, Trifunović (verovatno). Kao oficiri u odredu: dr B. Agnelatto, Dolenc, Franc Kralj, Julij Lazar, Savo, biv. zastupnik firme Jeras. Četnici su bili: Dušan Berca, Mitja Bitežnik, Gortan, Maks Komac, Lovrenčič, Macuka. U četničkoj „policiji“ na Panovcu bili su: Mitja Bitežnik, dr D. Černe, dr Jože Kogej i kao saradnik: dr L. Štrum. Kao saradnici – pomagači bili su: Alojz Bavdaš, Aleš Bajt, D. Černe, Emil Doktorič, Maks Komac, dr Jože Kogaj, inž. Josip Rustja. Identifikovane su veze Mihajla Dudukovića – ukupno deset lica i Đoka Vujoševića – ukupno 16 lica. Takođe, i imena „plavogardista“: u Trstu ukupno 52 imena, i po tri imena u Postojni i Gorici. ARS, AS 1931, ZA 600-8, 328-330.

³² ARS, ZA 502-1, 45-50.

Tokom 1944. godine partizanski obaveštajci (VOS, Varnostno-obveščalna služba) sa terena su izveštavali da se major Vujošević oslonio u radu na katoličku sredinu, da su mu oni davali kadrove i vodili propagandu „za četnike“, da je vojna organizacija uspostavljena sa nemačkim znanjem i da je radila protiv partizanskog pokreta. Prema tim izveštajima, Vujošević je imao vezu sa britanskom obaveštajnom službom u Trstu, veze sa liberalcima, sa vojvodom Dobrosavom Jevđevićem i njegovom komandom kod Rijeke, „tesne veze“ sa Domobranstvom, preko kapetana Dušana Černeta, načelnika štaba SNVZ, itd.³³ Boris Mlakar koji se bavio primorskim domobrancima (SNVZ) u svojoj studiji iz 1982. godine ističe „većina častnikov SNVZ je bila sicer četničko usmerjena, toda morebitnega zavzemanja za Jugoslaviji in kralja Petra vsaj v začetku niso mogli javno izražati.“³⁴

O samoj ilegalnoj vojničkoj organizaciji JVuO na Primorskoj četnicima u suštini ima malo podataka. Ovo je posledica i činjenice da je posleratne organe bezbednosti (OZN-a) više zanimao politički i obaveštajni kontekst aktivnosti pojedinaca iz ove i drugih organizacije, nego nekakva vojna analiza, u suštini malobrojne organizacije JVuO na Primorskoj. Sasvim je logično pretpostaviti da je Primorski odred posle kapitulacije Italije prešao raniju granicu Kraljevine Jugoslavije i Italije i uskoro delovao na Primorskoj.

Prve vesti o četnicima u goriškoj oblasti pojavile su se krajem marta 1944. godine, kada su četnici postavili bazu u šumi kod Števerjana u Brdima (severozapadno od Gorice danas u Italiji). Prema partizanskim obaveštajcima, selo Medana (zapadno od Gorice, danas u Sloveniji) bilo je pravo četničko gnezdo uz veliku podršku meštana. Propagandu za četnike su vodili Bogdan Saksida i Đuro Sekulić, koje je poslao „štab plave garde“ iz Gorice. Četnici su objavili da se bore za kralja i Jugoslaviju, a protiv Nemaca i partizana. Dana 10. aprila 1944. godine u Števerjanu u Brdima grupa od tridesetak četnika sukobila se sa partizanima Briško-beneškog odreda i pripadnicima VOS-a. Posle kraće borbe morali su da se povuku prema Gorici. Izgubili su petoricu ljudi i imali sedam ranjenih. Partizani iz Briško-beneškog odreda su zarobili pomenute propagandiste Saksidu i Sekulića. Saslušani su u štabu odreda pod optužbom da su krivi za izdaju svog naroda. Posle saslušanja, obojica su streljani. Osim toga, partizani su pohapsili i osumnjičili za saradnju sa četnicima nekoliko meštana, članova terenskog komiteta OF, ali su oni posle saslušanja pušteni. Ovim su bili završeni pokušaji organizovanja četništva u Brdima. Novi zamah organizacije na području goriške oblasti bio je krajem aprila 1944. godine, kada se u Gorici pojavio kapetan Borislav Trajković, koji je inspirisao meštane da se priključe „četnicima.“ Čulo se da je došao po naređenju vojvode Dobrosava Jevđevića.³⁵ Daljih podataka o njegovoj aktivnosti za sada nemamo.

Jedinica majora Đoka Vujoševića, koja se nazivala Soški odred je delovala poluilegalno u Staroj Vasi, prvom selu južno od varošice Postojne, uz železničku prugu

³³ ARS, ZA 502-5, 18-19.

³⁴ B. Mlakar, *n. d.*, 125.

³⁵ ARS, AS 1931, 657; Franc Črnugelj-Zorko, *Na zahodnih mejah 1944*, (Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1993), 55–56, 199–200; Zdravko Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945*, (Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999), 252–253.

od Ljubljane prema Trstu i Rijeci. Odred su činili pripadnici koji su se smatrali četnicima i oni koji su bili u sastavu Domobranstva. Navodno, kretali su se u civilnim odelima. Postojala je veza sa jedinicom Domobranstva u Postojni koja je Soški odred opskrbljivala hranom. Vujošević je održavao vezu sa vojvodom Jevđevićem u Opatiji, koji je imao radio-veze prema Vrhovnoj komandi JVuO i generalu Mihailoviću, ali i prema nemačkoj i navodno britanskoj obaveštajnoj službi.³⁶

Prema izveštaju partizanske obaveštajne službe VOS iz maja 1944, Vujošević odred je identifikovan kao „Komenski odred.“ Odred je sa 45 ljudi došao do Stare Vasi kod Postojne gde je stupio vezu sa komandantom jedinice SNVZ, Jožetom Langom, zbog snabdevanja hranom. Identifikovano je da je njegov zamenik „kapetan Nikolić“ (u stvari Nikola Vujošević), nazivan i „Čiča“ Crnogorac, dok je intendant bio poručnik Debec Slovenac.³⁷ Što se tiče veza sa Slovenskim domobranstvom na teritoriji Primorske, major Vujošević je svojim islednicima istakao da sa njima kao celinom niti preko njihove komande nije imali nikakvu vezu. „Znam, da smo imali lozinku, da među njima vodimo propagandu, te da ih razbijemo i dignemo i ilegalu, te su odbori znali zadatak da tamo ubace naše ljude, no ovi iz Primorske nisu imali koga, jer pristalica nije bilo, ili ih nisu hteli dati.“ On je dodao „Komanda u Ljubljani (JVvD), kojoj sam bio potčinjen je slične veze strogo zabranjivala, te ako je komanda Slovenije sa jednima, ili drugima imala veze mi o tom svakako ne bi smeli znati.“³⁸

Sredinom maja 1944. u šumi Panovec kod Gorice (danas na istočnoj periferiji Nove Gorice) pojavio se Soški odred. Pripadnici odreda su između ostalog radili na kopanju rovova kojih na tim prostorima nije nedostajalo, jer su se na tom području tokom Prvog svetskog rata, nalazile linije sočanskog – soškog fronta. Prema procenama partizanskih obaveštajaca, jedinica bi trebalo da broji oko 60–70 boraca. Bivši pripadnik Mitja Bitežnik naveo je međutim, da je četnička jedinica zapravo brojala 7–8 Srba, „pravih četnika“ kao i nekih dvadesetak Slovenaca koji su pristupili Jugoslovenskoj vojsci u otadžbini. Inače, dokument OZN-e opisuje Mitju Bitežnika kao „vođu Plave garde na uporištu u Panovcu“.³⁹ On navodi da „nije bilo priliva boraca kakav smo očekivali.“ Prema njegovim rečima, glavni organizator ove jedinice bio je Dušan Černe. Zajedno sa Jožetom Kogejem oni su imali zadatak da „za stvar“ pridobiju što više sveštenika iz Gorice. Kako svedoči Bitežnik: „Mi smo bili goriška Sredina, ne za partizane i ne za domobrane!“ Ovaj izvor navodi da je četnicima u Panovcu komandovao „visoki srpski oficir koji je došao iz Srbije.“⁴⁰

Prema drugim podacima, početkom juna 1944. grupa od 23 pripadnika Odreda pod komandom dvojice najstarijih oficira Nikole Vujoševića i Debevc a izašla je na teren. Odred je krenuo na Panovec, šumski teren istočno od Gorice, koji se prostire sve do mesta Ajševica. Ta grupa je – prema komunističkim izvorima – sačinjena od šarolikog ljudstva: nekoliko momaka iz obližnjih Dornberka i Ajdovščine,

³⁶ ARS, AS 1931, ZA 502-5, 3-4.

³⁷ Isto, 20.

³⁸ ARS, ZA 502-1, 45, 47, 48, 50.

³⁹ ARS, ZA 652, 1.

⁴⁰ Intervju jednog od autora (Renato Podbersič) sa Mitjom Bitežnikom (1924–2008), 6. septembra 2007. u Opčini.

nekoliko obaveštajaca, četnika vojvode Jevđevića i pripadnika domobranstva – SNVZ. Vezu sa Goricom, snabdevanje sa hranom je obezbeđivao Gojko Sušnik.⁴¹

Sredinom juna 1944. i partizanski obaveštajci su javili da se mala grupa četnika nastanila u šumi Panovec kod Gorice. Oni navode da grupu predvodi Mitja Bitežnik iz Solkana. Prilikom organizovanja, „plavogardejce“ ili četničke grupe navodno su mu pomagali advokati Jože Kogej i Dušan Černe, pripadnici pomenute goriške Sredine, koje su od ranije pratili partizanski obaveštajci prilikom akcije u Medanima u Brdima. Prema njihovoj proceni: „Plavogardisti imaju dosta pristalica i u okolini Gorice, posebno u selu Renče u Mirenskom kraju. To su elementi koji simpatišu izbegličku vladu u Kairu i kritikuju sve što radimo i šire nezadovoljstvo.“⁴²

Soški odred je izdavao i bilten, odnosno glasilo „Za narodov blagor“ (Za narodne blagostanje) koje je štampano u kući sveštenika Marjana Komjanca u Gorici. Oružjem su ih snabdevali domobranci iz Vrhnike, a posredničku ulogu imao je navodno komandant SNVZ – pukovnik Anton Kokalj.⁴³ Ubrzo su se četnici u Panovcu našli u dilemi da li će na Kokaljev zahtev morati da stupe u Domobranstvo ili im više neće pomagati. Po sećanju Bitežnika, sveštenik dr Juvančič, neformalni lider slovenske goriške zajednice bio je za četničku „stvar“.⁴⁴

Partizanski obaveštajci iz II brigade Vojske državne varnosti (VDV)⁴⁵ javili su početkom juna 1944. da se pojavila grupa četnika sa ciljem da organizuje „četništvo“ u Goriškoj i uspostavi uporišta u Vipavskoj dolini.⁴⁶ U nedeljnom izveštaju koji je, 17. juna 1944. godine izradilo obaveštajno odeljenje Pokrajinske ispostave OZN-e, od maja 1944. godine naslednika ranije partizanske obaveštajne službe VOS, saznajemo:

„Kada je 9. VI. drugarica iz Malog Žabelja kod Ajdovščine vraćala se kući iz Gorice, zaustavilo ju je u Panovcu kod Gorice 15 naoružanih ljudi. Naoružani su teškim mitraljezom, nekoliko automata i puškama. Kada ih je pitala ko su, odgovorili su da su četnici. Pitali su za Nemce, govoreći da ih se plaše, rekli su da ih ima preko 500 u Goriškoj oblasti i da se bore za staru Jugoslaviju. Ovi četnici zaustavljaju sve prolaznike u okolini Gorice i legitimišu ih. Prenocuju u Gorici, odakle dobijaju i hranu. Po rečima ljudi koji idu u Goricu kod svojih rođaka koji su sa domobranima, veliko je neprijateljstvo između četnika i domobrana. Domobranci se izjašnjavaju da su nešto bolji od četnika i da će ljudi tek posle rata shvatiti koliko posla rade. Za četnike kažu da su samo branioци naših granica pod fašizmom. Narod četnike u Panovcu smatra za izgubljene ovce kralja Petra. Narod, koji je u prvim danima imao

⁴¹ ARS, AS 1931, ZA 502-1 0036. Prema ovom izveštaju „Krajem maja 1944 jedna grupa od 12 pripadnika ilegalne JVvD otišla je u Brda da isproba mogućnosti delovanja na terenu.“ Ovaj navod se verovatno odnosi na pomenuti događaj u Brdima iz aprila 1944.

⁴² ARS, AS 1931, 657, 3.

⁴³ Anton Kokalj (1892–1945), konjički pukovnik Jugoslovenske vojske. Između ostalog, pre Drugog svetskog rata na dužnosti ađutanta kneza-regenta Pavla. U proleće 1942. interniran je od italijanskih okupacionih vlasti, a od septembra 1943. postaje generalni inspektor Slovenačkog domobranstva u Ljubljani. Potom od novembra 1943. do maja 1945. komandant SNVZ.

⁴⁴ Intervju sa M. Bitežnikom.

⁴⁵ Brigada je formirana aprila 1944. i težišno je bila aktivna na Primorskoj. Imala je oko 750 boraca. Roman Ljeljak, *KNOJ 1944–1945 Slovenska partizanska likvidacijska enota* (Radenci: Društvo za raziskovanje polpretekle zgodovine Ozna, 2010), 81.

⁴⁶ „Borba s četnici v Panovcu”, *Borec*, Ljubljana 1952, 292–293.

simpatija prema ovim četnicima, nedavno je promenio mišljenje kada je video da četnici stalno idu ka Gorici i nazad.⁴⁷

Naravno, partizansko rukovodstvo nije htelo prisustvo oružane formacije svojih političkih i vojnih protivnika, koja je takođe govorila o oslobođenju i ujedinjenju Primorske sa Jugoslavijom. Osim toga, oni su tada već pretpostavljali da će ovi četnici, koji se nalaze na pravcu prema dubini Italije, odakle su sa juga postepeno napredovali Saveznici, ojačati i uz pomoć Saveznika postati opasan konkurent partizanskom pokretu. Centralni komitet Komunističke partije Slovenije se već dobrih godinu dana plašio mogućnosti organizovanja četničkih jedinica, pa je svojim organima na Primorskoj poslao jasno uputstvo: „Koliko god da naiđete na Mihailovičevce, nemilosrdno ih uništavajte do poslednjeg.“⁴⁸

Patrole 1. bataljona II brigade VDV su 11. juna 1944. pročešljale šumu Panovec, ali su naišle samo na prazan četnički logor. Sutradan su partizani uhvatili dva četnička propagandista koji su agitovali za četnike (JVuO) po goriškim selima. Ta dva zarobljenika su partizanima naveli da u Panovcu ima oko 70 četnika. Štab partizanske II brigade VDV isplanirao je iznenadan napad na ovo uporište, za koji su određeni I i IV bataljon pod komandom Slavka Furlana – Dušana, komandanta te brigade. U međuvremenu, tri dana kasnije 14. juna, partizani iz IV bataljona II brigade VDV su postavili zasedu. Došlo je do kratkog okršaja sa četničkom patrolom, u kojem su bila ubijena četiri četnika.⁴⁹

Glavni sukob se odigrao narednog dana, 15. juna 1944. u popodnevnim satima. Partizani su opkolili četnike posle čega je započela borba koja je trajala oko šest sati. Partizanski izvori ne govore o žrtvama u sopstvenim redovima, osim nekoliko ranjenih, a za pripadnike JVuO – četnike, navedeno je da je poginulo 15, da su neki ranjeni, a da su preostali pobešli u Goricu. Isti izvori dodaju da su napadnuti četnici navodno tražili pomoć od Nemaca u Gorici, ali da se oni nisu odazvali. Zato su se preostali četnici, bilo ih je dvadesetak, sutradan povukli u Goricu „pod nemačku zaštitu.“⁵⁰ Po sećanju Mitje Bitežnika, Nemci su zabranili pripadnicima Domobranstva u Gorici da intervišu, a koji su hteli da priteknu u pomoć napadnutim četnicima. Za razliku od partizanskih izvora, prema Bitežniku, odred je imao samo jednu žrtvu – četnika Srbina, koji se nepromišljeno odlučio da krene u juriš prema partizanima tokom borbe. Uveče su se, usled pritiska partizana, preko Kostanjevice povukli u Goricu.⁵¹

Sukobom i uništenjem četničkog isturenog uporišta u Panovcu okončani su pokušaji formiranja ilegalne jedinice JVuO odnosno četnika u krajevima oko Gorice. Posle borbe sa partizanima, i kraćeg boravka u Gorici, Soški odred se prebacio u blizinu Postojne, a zatim u blizinu Logatca. Tamo se popunio novim pripadnicima, mahom prebezima iz jedinica Slovenskog domobranstva. Međutim, odred se više nije vraćao na Primorsku do kraja rata, odnosno, sloma Trećeg Rajha.⁵²

⁴⁷ ARS, AS 1931, 657, 3.

⁴⁸ „Navodilo CK KPS, 20. februara 1943.“ u: *Dokumenti ljudske revolucije Slovenije*, knjiga 5, dokument 179, (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978), 507.

⁴⁹ „Borba s četnici v Panovcu“, 292–293.

⁵⁰ ARS, AS 1931, 657, 3; „Borba s četnici v Panovcu“, 292–293; F. Črnugelj-Zorko, *n. d.*, 200–201; Z. Klanjšček, *n. d.*, 253.

⁵¹ Intervju sa M. Bitežnikom.

⁵² ARS, AS 1931, ZA 502-1, 36.

Nekako u istom periodu, 28. juna 1944. godine major Đoko Vujošević i major (kapetan) Andrej Glušič Vojin, koji je bio načelnik štaba Komande JVuO Slovenije i još 20 drugih lica bili su uhapšeni od strane Gestapoa u Ljubljani, pod sumnjom da održavaju veze sa britanskom obaveštajnom službom. Posle dužih ispitivanja, u Ljubljani i na Bledu, najveći broj lica ove grupe je poslat u logor Dahau.⁵³

Hapšenjem majora Đoka Vujoševića 28. juna 1944. godine vojna komanda Primorske je izgubila svog komandanta. Za njegovog naslednika je postavljen kapetan Mihailo Duduković, koji je najviše vremena provodio u Logatcu, a jednom mesečno dolazio u Trst. Soški odred je tada bio u reonu Logatca, a potom je tu prešao i Notranjski odred. Komandu nad Soškim odredom preuzeo je poručnik Debevc, kapetan Nikola Vujošević je pristupio Jevđevićevim jedinicama, dok je kapetan Strmčanin u julu 1944. godine, prešao u policiju u Gorici.⁵⁴

Do duboko u jesen 1944, na Primorskoj nije bilo više jedinica Jugoslovenske vojske u otadžbini – četnika. Prve četničke jedinice koje su se ponovo našle na prostoru Primorske bili su pripadnici Ličkog korpusa, poznati kao po svom komandantu Dobrosavu Jevđeviću kao „Jevđevići četnici“, po nekad zvani i „lički“ ili „kordunski četnici.“ Posle povlačenja sa Kvarnera, njihova prva baza bila je Postojna, a potom Ilirska Bistrica. Procena je bila da su ove snage kada su se pojavile na tom terenu brojale 300, a kasnije u Ilirskoj Bistrici čak 1.200 ljudi. Nemci su sa njima održavali veze preko oficira za vezu, dobijali su platu, odvojeno su nastupali u pohodima od Nemaca, ali su u pojedinim akcijama na delu prostoru Krasa i u okolini Rijeke oni zajedno dejstvovali.⁵⁵ Potom su u Primorsku stigli pripadnici Srpskog dobrovoljačkog korpusa (SDK) Srpske vlade generala Nedića, posle povlačenja iz Srbije tokom oktobra 1944. godine. Prve snage SDK u ovu oblast stigle su 30. oktobra, kada je na ljubljansku stanicu stigao prvi transport sa oko 1.500 vojnika i zatim produžio prema Postojni. Potom je usledio dolazak još sedam transporta sa pripadnicima ove formacije. Njihov dolazak je veoma podigao moral, pre svega među pripadnicima slovenskog domobranstva (SNVZ), koji su sada smatrali da se sa ovim snagama mogu definitivno potući partizani na području primorske Slovenije.⁵⁶ Do kraja novembra ukupno je došlo oko 5.000 ljudi Srpskog dobrovoljačkog korpusa pod komandom generala Koste Mušickog.⁵⁷

Krajem decembra 1944. u ovu zonu stigle su iz severne Dalmacije i snage Dinarske četničke divizije pod komandom vojvode Momčila Đujića. Ova divizija je bila pod teškim pritiskom partizanskih, ali i hrvatskih snaga. Đujić je iz tih razloga preko radio-stanice molio Jevđevića da isposluje njihovo prebacivanje u tu zonu. Duhovni vođa SDK Dimitrije Ljotić i Jevđević su sredinom decembra

⁵³ ARS, ZA 502-5, 4, 9 i 42.

⁵⁴ Isto, 20.

⁵⁵ ARS, ZA 502-1 37; Stefano di Giusto, *Operazioni zone Adriatico-Kostenland Udine, Gorizia, Trieste, Pola, Fiume e Lubiana, durante l'occupazione tedesca 1943/1945* (Udine: Istituto Friulano Movimento di Liberazione, 2005), 510–511.

⁵⁶ Klemen Kocjančič, *Red mrtvaške glave pod Alpami, Enote in ustanove Waffen SS na Slovenskem med drugo svetovno vojno* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021), 171–172.

⁵⁷ Slaviša Perić, *Srpski dobrovoljački korpus* (Beograd, privatno izdanje 2018), 266; Bojan Dimitrijević, „Srpski dobrovoljački korpus u Primorskoj Sloveniji 1944–1945. godine“, *Dileme*, Letnik 7, številka 2, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2023, 115–147.

boravili zbog toga u Beču, gde ih je potom primio i Herman Nojbaher. On je preko svojih kontakata uspeo da dobije odobrenje za evakuaciju snaga Dinarske divizije i njihov smeštaj na Primorskoj.⁵⁸

Dinarska divizija, podeljena u nekoliko korpusa, bila je dobro naoružana, ali slabo opremljena uniformama i obućom i bez adekvatnog snabdevanja hranom. Nju je pratio jedan deo srpskih civila koji su se sa njom povukli iz severne Dalmacije pred partizanskim napredovanjem. Ove snage su se posle prelaska u okolini Ilirske Bistrice prebacile početkom 1945. u Vipavsku dolinu i bliže Gorici, i na Krasu. Štab divizije je bio u Šent Petru pri Gorici. „Ti četnici so bili poznati po svojoj okrutnosti i razbojništvu.“ Komanda JVuO Slovenije je uspostavila vezu sa Jevđevićevim četnicima preko radio-stanice, koristeći kurire. Ova komanda pomagala je novcem Jevđevićevu grupu, koji je prenošen direktno iz Ljubljane. Potom je uspostavila vezu sa Dinarskom divizijom, prihvatila ih na hranu – snabdevanje, dok su Đuićevi četnici u ostalim poslovima bili potpuno samostalni. Komanda Slovenije je potom poslala trojicu oficira za vezu (Pleničar, Kralj i jedan nepoznat), mahom ranije pripadnike obaveštajne službe DOS-a. Takođe, i jedan broj oficira za vezu kao tumače kod četničkih jedinica na terenu: u Dornberk (Mitja Bitežnik), u Opatje Selo (Miloš Kogoj, potom Ante Čertalič) i u Vipavu (Oto Berce i Pelhan). Oni su imali zadatak da se obezbedi korektno ponašanje pripadnika – četnika Đuićeve divizije prema lokalnom stanovništvu. Sledstveno tadašnjem stavu generala Mihailovića, ove slovenačke komande JVuO nisu imale nikakve veze sa pripadnicima SDK u istom periodu.⁵⁹

Dolazak raznih antikomunističkih jedinica na Primorsku u završnom periodu Drugog svetskog rata, kada je bilo pitanje dana kada će Treći Rajh kapitulirati, dao je nadu pristalicama hrišćansko-socijalnog pokreta na Primorskoj da bi oslobođenje od nemačkog jarma i realno prisajedinjenje Primorske Sloveniji – Jugoslaviji mogle da izvedu upravo ove jedinice, koje su najčešće nazivane „četnicima“. Za važan deo slovenačkog sveštenstva na Primorskoj, posebno oko Gorice, oni su smatrani za legitimne predstavnike kraljevske jugoslovenske vojske.

U ovom periodu, identifikujemo da je komandant Komande Slovenije JVuO general Prezelj na mesto komandanta Zapadne Slovenije imenovao majora Janka Debeljaka, inače jednog od komandanata najvećih jedinica u sastavu SNVZ.⁶⁰ U martu 1945. godine na terenu Primorske se pojavljuje i druga slovenačka četnička jedinica. Ona je delovala sa jedinicama Dinarske divizije. Jedinica je nosila ime „Beli orao“, a vodio je vazduhoplovni poručnik – pilot Eugen Rupnik, sin generala Lava Rupnika. Pomoćnik mu je bio Bojan Cesar. Jedinica je brojala 28 ljudi.⁶¹ Neposredno pred slom Nemačke svi preostali slovenački četnički odredi Jugoslovenske vojske u otadžbini, su prešli na Primorsku – najviše u rejon Dornberka, gde su se priključili (srpskim) četnicima.

Prvih dana maja 1945. godine sve domaće antikomunističke formacije na Primorskoj (Srpski dobrovoljački korpus, Dinarska divizija, Lički korpus, domobranci iz sastava Slovenskog narodnog varnostnog zbora, pripadnici slovenačkih četničkih odreda) povukli su se preko reke Soče dublje u Furlaniju, gde su se predali jedinicama

⁵⁸ Vojni arhiv Ministarstva odbrane, Beograd, Nemačka arhiva, fond: Neubacher, VII, 126-132.

⁵⁹ ARS, AS 1931,ZA 502-1, 38.

⁶⁰ B. Mlakar, *n. d.*, 215.

⁶¹ ARS, AS 1931,ZA 502-1, 37.

britanske VIII armije, čije su snage početkom maja 1945. stigle do linije Trst–Gorica i slovenačkog etničkog prostora. Cela „srpska“ grupacija je dobila naređenje da se koncentriše u mestu Palmanova. Na dan 5. maja izvršeno je razoružanje svih ovih snaga, kao „neprijateljske predate vojske.“⁶² Slovenački četnici koji su preko Soče stigli dublje u Italiju, smešteni su u logor Forli, gde je general Ivan Prezelj, preuzeo komandu nad takozvanom Slovenačkom armijom, sada sastavljenom od slovenačkih i primorskih četnika JVuO, pripadnika SNVZ i drugih domobranaca iz Slovenije koji su uspeali da se povuku prema Italiji. Prezelj je formirao svoj štab u kome je načelnik štaba bio major Skala, major Duduković komandant primorskih četnika, dok je major Debeljak postavljen za komandanta domobranaca.⁶³

* * *

Povlačenjem izvan dometa jugoslovenskih partizana, završio se ratni put ove male grupacije Jugoslovenske vojske u otadžbini. Skoro dve godine trajalo je uspostavljanje jednog odreda, nekoliko političkih odbora i mreže obaveštajaca na Primorskoj. Iz niza razloga, „četnici na Primorskoj“ nisu formirali u jaču borbenu formaciju, slično kao i u celoj okupiranoj Sloveniji. Partizanske, ali i domobranske snage su bile značajno brojnije i jače, i njima je stanovništvo više prilazilo. Ono što je posebnost i važnost „četnika na Primorskoj“ jeste ta da su uspostavili svoju strukturu van granica okupirane Kraljevine Jugoslavije na prostoru gde je živelo slovenačko stanovništvo sa jasnom željom da se posle završetka rata priključe jugoslovenskoj državi i ostatku slovenske nacionalne zajednice u njoj. Ovo je verovatno najveći istorijski doprinos „četnika na Primorskoj“ i potvrda da je Ravnogorski pokret planirao posleratno proširenje jugoslovenske države na one krajeve susednih država gde je živelo jugoslovensko stanovništvo.

Posleratni izvori OZN-e sumiraju aktivnost „četnika na Primorskoj“ na sledeći način: „veze sa Nemcima slovenački četnici nisu imali, ali nisu napadali Nemce niti su Nemci napadali njih. Održavali su vezu sa domobrancima, i od njih dobijali hranu, oružje, uniforme i obuču. Nisu imali uspeha jer su bili malobrojni i sasvim neaktivni.“⁶⁴ Major Đoko Vujošević je istakao pred svojim islednicima iz OZN-e specifičnost Primorske Slovenije „Važno je znati da je u Primorskoj bila jasna druga situacija nego u Ljubljani. Tamo nije bilo ni strankarske zagriženosti, niti uticaja duhovnika u onom obliku kao u Sloveniji, a pored toga nisam tamo osećao ni mržnju do Osvobodilne fronte, niti do komunizma. Stajali su na stanovištu, da svaki ima pravo da propoveda i bori se za svoju ideju. Sa Mihajlovićevim imenom se skoro nije propagiralo, sve se ostavljalo volji naroda po oslobođenju. Po svaku cenu se sprečavalo širenje strankarstva iz Slovenije, a takođe i širenje takozvane crne internacionale, tj. uticaj duhovništva na mase po želji i diktatu Rima. Njihova glavna želja je bila sloboda u slobodnoj Jugoslaviji.“⁶⁵

⁶² Veroljub Dinić, „... A naročito Prvi puk Šumadijske divizije“, u: Zapisi iz dobrovoljačke borbe, 5, (Minhen, 1955), 77; Boško Kostić, *Iz istorije naših dana*, (Beograd: Nova iskra, 1990), 262; B. Mlakar, *n. d.*, 218–219.

⁶³ ARS, ZA 502-1, 40.

⁶⁴ ARS, ZA 502-1 33-37.

⁶⁵ ARS, ZA 502-5, 52.

REFERENCE

- Borštnik Pavle, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.
- Cencič Mira, *Primorska sredina v primežu bratomorne vojne*, Ljubljana: Slovenska matica, 2011.
- Čermelj Lavo, *Med prvim in drugim tržaškim procesom*, Ljubljana: Slovenska matica, 1972.
- Črnugelj-Zorko Franc, *Na zahodnih mejah 1944*, Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1993.
- Dimitrijević Bojan, „Srpski dobrovoljački korpus u Primorskoj Sloveniji 1944–1945. godine“, *Dileme*, Letnik 7, številka 2, Studijski center za narodno spravo Ljubljana 2023. DOI: <https://doi.org/10.55692/D.18564.23.10>
- *Dokumenti ljudske revolucije Slovenije*, knjiga 5, Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.
- Ferenc Tone, *Primorska pred useljudsko ustajo 1943: Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada*, Ljubljana: Partizanska knjiga, 1983.
- Ferenc Tone, *Dies irae – četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*, Ljubljana: Modrijan, 2002.
- di Giusto Stefano, *Operationszone Adriatisches Küstenland: Udine, Goriza, Trieste, Pola, Fiume e Lubiana, durante l'occupazione tedesca 1943/1945*, Udine: Istituto Friulano Movimento di Liberazione, 2005.
- Godeša Bojan, *Kdor ni z nami je proti nam: Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.
- Greisser-Pečar Tamara, *Razdvojeni narod, Slovenija 1941–1945*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007.
- Kacin Wohinz Milica, *Prvi antifašizem v Evropi*, Koper: Založba Lipa, 1990.
- Kacin Wohinz Milica, Verginella Marta, *Primorski upor fašizmu 1920–1941*, Ljubljana: Slovenska matica, 2008.
- Klanjšček Zdravko, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945*, Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1999.
- Klinec Rudolf, *Primorska duhovščina pod fašizmom*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1979.
- Kljakić Slobodan, Kranjc F. Marijan, *Slovenački četnici*, Beograd: Filip Višnjić, 2006.
- Kocjančič Klemen, *Red mrtvaške glave pod Alpami, Enote in ustanove Waffen SS na Slovenskem med drugo svetovno vojno*, Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021.
- Kostić Boško, *Iz istorije naših dana*, Beograd: Nova iskra, 1990.
- Kranjc F. Marijan, Kljakić Slobodan, *Plava garda – poveljnikovo zaupno poročilo*, Maribor: Pro-Andy, 2006.

- Ljeljak Roman, *KNOJ 1944-1945 Slovenska partizanska likvidacijska enota*, Radenci: Društvo za raziskovanje polpretekle zgodovine Ozna, 2010.
- Miletić, Marko B. „Dravska banovina u Aprilskom ratu 1941. godine“. *Prispevki za novejšo zgodovino*, br. 2 (2018), 85–109. DOI: <https://doi.org/10.51663/pnz.58.2.03>
- Mlakar Boris, *Domobranstvo na Primorskem 1943–1945*, Ljubljana: Založba Borec, 1982.
- Mlakar Boris, „Goriška sredina“, *Prispevki za novejšo zgodovino* 37, št. 2 (1997).
- Novak Alojzij, *Črniška kronika*, Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1992.
- Pelikan Egon, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*, Ljubljana: Nova revija, 2001.
- Perić Slaviša, *Srpski dobrovoljački korpus*, Beograd, privatno izdanje 2018.
- Podbersič Renato, *Revolucionarno nasilje na Primorskem 1941–1945*, Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011.
- *Zapisi iz dobrovoljačke borbe*, knjiga 5, Minhen, 1955.

“FOR THE KING AND HOMELAND” –
CHETNIKS AT SLOVENIAN LITTORAL IN THE SECOND WORLD WAR

Bojan Dimitrijević, PhD*

Renato Podbersič, PhD**

Summary

The article provides the insight of the attempts to establish the resistance movement and units of the “Yugoslav Army in Fatherland” at Primorska Slovenia, or Slovenian Littoral in the period after the capitulation of the Italy in autumn 1943 and during the 1944. Since 1920 this area inhabited with Slovenes was part of the Kingdom of Italy. During the Second World War, in the period between 1943 and 1945 this area was organized as German military-controlled province Operations Zone Adriatic Littoral. The communist Partisans and Slovene Homeland forces were main domestic militaries in this area, while the Yugoslav Army in Fatherland (Chetniks) represent only a token of military force. They managed only to establish a single detachment of a company size, several political councils and network of intelligence in the area. Most of the activities occurred in the first half of the 1944. After the defeat by the Partisans at Panovac in June 1944, the “Primorska Chetniks” withdrew from the area deeper in Slovenia and remained mostly inactive until spring of 1945. Together with Serbian and other Slovenian anti-communist forces they surrendered to British 8th Army by the beginning of May 1945, and remained in diaspora later. The article is result of the mutual work of two historians, one from Slovenia and another one from Serbia, based on archival sources that are kept in both countries.

KEYWORDS: Second World War, Operations Zone Adriatic Littoral, Primorska Slovenia, Yugoslav Army in Fatherland, Partisans, Slovene Homeland forces, Gorizia, Panovac

* Principal Research Fellow, Institute for Contemporary History, Belgrade, Republic of Serbia
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1919-2279>, E-mail: bojands1@gmail.com

** Research Associate, Study Centre for National Reconciliation, Ljubljana, Republic of Slovenia
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0453-6100>, E-mail: renato.podbersic@scnr.si